नीयस्ते गुरो नमस्तुभ्यं इत्यर्थः । मौनम्: "पुत्रदारविवाहदानजननं चौराद्यवर्जनम् विद्यादेवविशोधनोपनयनं दीक्षापरीक्षा व्रतम् । स्नानं तीर्थजलं रम्यं सुरमन्दिरदानप्रतिष्ठापनम् । चिन्तनं विबुधार्चितं न सुमहं वर्णुजया सूर्यजे" । अत्रयत्नयन्तु ब्रह्मवैवर्ते "रविवासरस्तिरन्येषां महाधामस्य उच्यते । ततोऽर्वाक् वार्द्धकं विद्याद्वृद्धं बाल्यं प्रकीर्त्तितम्" इति । एतद्वोरवधिः ज्योतिःशास्त्रेऽनेकविधोदर्शितः "बालः शुक्रो दिवसदशकं पञ्चवर्षैव दृष्टः पश्चाद्भूस्तितवदुदितः पञ्चमोऽग्रः क्रमेण । लोपो दृष्टः शिशुरपि यदा पञ्चवर्षैः शिशुः तौ दृष्टौ प्रोक्तौ दिवसदशकाद्यापरैः सम्प्रतानम्" इति । एतेषां पञ्चानां व्यवस्था देशान्तरविषया चाण्डिषया वा । तथा च शास्त्रे: "शुक्रो गुरुः प्राक्परार्क् चैव बाल्ये विन्द्रे दशाब्दिषु वसन्तानम् । वर्षेषु दृष्टेषु च षट् च पञ्च शेषे च दैवे त्रिदिनं वदन्ति" इति । वराहमिहिरोऽपि "बहवो दर्शिताः कालाः ये बाल्ये वार्द्धकेऽपि च । आत्मात्मनाधिकाः प्रेक्ष्या देशभेदादुतापदि" इति ।

व्रतानां मानसादिभेदस्तत्र दर्शितो यथा

वराहपुराणे "अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमसङ्गमम् । एतानि मानसान्याहुर्व्रतानि व्रतधारिणाम् । एकभक्तं तथानक्तमुपवासादिकञ्च यत् । तत्सर्वं वाचिकं पुंसां व्रतं भवति नान्यथा" । उपवासोऽत्रहोरात्राभोजनम्, आदिशब्दाद्दिवाचितादि । तथा "किञ्चिद् व्रतं वा क्रियते पूज्यते यद् त्रिलोचन !। विप्रेभ्योदीयते सर्वमेतज्जन्मतरोः फलम्" ।

व्रतभेदफलादिकं तत्रोक्तं यथा नारदपुराणे "तपोमतिर्हि भूतानां तप एव वराननम् । तपसा विजिता लोकास्तपसा निर्वृतिः सताम् । तपसा धूतपापमानो निर्वाणं परमङ्गताः । तपसा परमायुष्यं शान्तिं वापि तथाप्नुयात् । तपसा विन्दते लोकानक्षिणानपि पूरुषः । तपसा परमञ्चन्ति निर्वाणमपि शाश्वतम् । तपसा चैहिकीं सिद्धिं विपुलामपि विन्दति । बभूवे च सुतादींस्तु तपसा सर्वजातयः । अत्यन्तं धनधान्यसम्पन्नाः नरा भुवि । व्रतोपवासनियमैः शरीरोत्तापनक्षमः । अस्मितस्तु दिवा सिद्धेऽपविष्टस्तथा निशि । एतद्वोरावर्तं प्रोक्तं नरकपातनमानसम् । एकभक्तेन यज्ञेन सर्वेषाञ्चाधिपेन च । उपवासेन दैवेन यादृशस्तः प्रकीर्त्तितः" । कूर्मपुराणे "व्रतोपवासनियमैर्होमजाप्यतर्पणैः । आराधय महायोगेर्वीणिनां सुदिर्घम्" । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव द्विजोत्तम ! सर्वे यान्ति महादेवं यज्ञदानसमाधिभिः । व्रतोपवासनियमैर्होमैः स्वाध्यायतर्पणैः । तेषां वै सद्गतायुज्य दामीप्यमतिदुर्लभम् । सलोकता च सारूप्यं लभते तत्प्रसादतः" । नरसिंहपुराणे "धुन्धुमारस्तु राजर्षिर्लेभे पुत्रशतं पुरा । दानेन नियमेनैव तपसा च व्रतेन च । सगरो नाम राजर्षिर्दिष्टु वर्षेषु विश्रुतः । पुत्राणां शत प्राप्तं तेन राज्ञा महात्मना । तथा दशरथो राजा व्रतेषु निरतः सदा । यज्ञदानतपोयोगैः सन्तुष्टः पुरुषोत्तमः । स्वयं पुत्रत्वमागेदे तस्य राज्ञो महात्मनः । जनको नाम राजर्षिस्तपोव्रतनिधिः शुभम् । ऐश्वर्यमतुलं प्राप्य योगिनां गतिमाप्तवान् । एवमेव महाराज ! राजानो ब्राह्मणास्तथा । ऐश्वर्यमतुलं प्राप्तुर्गतिं वै व्रतवैभवात् । अतः कृत्स्नं सततं तपःस्वाध्यायवान् । व्रतोपवासनिरतस्तीर्थानि त्वपवर्जय !" । तथा "विनियम्येन्द्रियाणां गुर्वीत नियमात्मवान् । उपवासजप, ध्यानतीर्थस्नानादिकैरपि । व्रतैर्यज्ञेन दानेन तपसा तीर्थसेवया । अनेकजन्मसंसिद्धिर्मनःशुद्धयति द्विजः" । व्रतादीनां चातुर्वर्ण्याधारत्वाभिधानात् द्विजशूद्रयोस्तत्र वर्णमात्रोपलक्षणार्थम् । न चैवं वति सूत्रस्य यज्ञेऽनधिकारादुपनयनशब्दविरोध इति वाच्यम् । यज्ञेरनेनार्थत्वेन देवतापूजाद्यर्थत्वात् । "वाचिकं मानसञ्चैव वाचिकञ्च त्रिधा व्रतम् । यज्ञोदानं तपश्चैव वेदतत्त्वश्रुतञ्च मे । अहिंसा व्रतचर्या च तपः वाचिकमुच्यते । वाचिकं सत्यवचनं भूतहितविवर्द्धितम् । मानसं मनसः शान्तिः सर्ववैराग्यलक्षणम्" । आदित्यपुराणे "व्रतोपवासान् खलु यो विधत्ते दारिद्र्यार्थं स भिनत्ति चायु । व्रतोपवासेषु रतस्य पुंसश्चैवापदः शान्तिमुपान्ति तज्ज्ञाः" व्रतसामान्यधर्मास्तदधिकारिणश्च तत्र दर्शिता यथा

स्कन्दपुराणे "निजवर्णाश्रमाचारनिरतः शुद्धमानसः । व्रतेष्वधिकृतो राजन्नन्यथा विफलः श्रमः । अक्रुद्धः सत्यवादी च सर्वभूतहिते रतः । व्रतेष्वधिकृतो राजन्नन्यथा विफलः श्रमः । श्रद्धावान्ध्यायभीरुश्च मदहंकारवर्जितः । व्रतेष्वधिकृतो राजन्नन्यथा विफलः श्रमः । समः सर्वेषु भूतेषु शिवभक्तो जितेन्द्रियः । व्रतेष्वधिकृतो राजन्नन्यथा विफलः श्रमः । पूर्वं निधिय चोरवार्थं